

Marta Zbierska
Józef Malinowski
Jarosław Matysiak
Poznań

**MATERIAŁY WIKTORA BUDZYŃSKIEGO
(1888–1976)
(P.III–11)**

Wiktor Budzyński (lit. *Viktoras Budzinskis*) urodził się 6 marca 1888 r. w majątku Eustachów w pow. wołkowyskim, w rodzinie ziemiańskiej, z ojca Edwarda i matki Idy z Henków. Uczęszczał do gimnazjów w Mariampolu i Rydze, które ukończył w 1907 r. W latach 1907–1911 studiował nauki rolnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim, po czym odbył kilkumiesięczną praktykę rolną w majątku doświadczalnym Studium Rolniczego Mydliki koło Krakowa oraz w majątku Dobrojewo w Wielkopolsce. Następnie zarządzał majątkiem Poszyrwinty w pow. wiłkomierskim i majątkiem Terebenie koło Pińska.

W czasie I wojny światowej ewakuowany był do białoruskiego Mohylewa, gdzie pracował w Centralnym Komitecie Obywatelskim (Okręg Mohylewski Oddział w Rohaczewie), który sprawował opiekę nad uchodźcami polskimi. Po powrocie do rodzinnego Eustachowa w 1917 r., zajął się odbudowaniem majątku z wojennych zniszczeń.

Przez cały okres dwudziestolecia istnienia Litwy Kowieńskiej Wiktor Budzyński brał czynny udział w utrzymywaniu polskości w tym kraju. W latach 1923–1927 z ramienia mniejszości polskiej sprawował mandat posła z okręgu Kowno na Sejm Republiki Litewskiej II i III kadencji. W listopadzie 1924 r. powołane zostało na Litwie Polskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe „Pochodnia”, którego Wiktor Budzyński był jednym ze współzałożycieli, a następnie prezesem aż do 1935 r. Towarzystwo odegrało wielką rolę w krzewieniu oświaty i podtrzymaniu tradycji polskiej na Litwie (szkolnictwo, prasa, biblioteki, świetlice, amatorskie zespoły teatralne).

Był delegatem z ramienia polskiej mniejszości narodowej Litwy na I Europejskim Zjeździe w Rydze, II Światowym Kongresie Związku Polaków z Zagranicy w Warszawie, który zgromadził około 200 delegatów reprezentujących 8-milionową Polonię rozproszoną po całym świecie (sierpień 1934). W trakcie kongresu powołano z inicjatywy Wiktora Budzyńskiego „Światowy Związek Polaków z Zagranicy” i powierzono mu funkcję przewodniczącego Komisji Oświatowej, a następnie członka Rady Naczelnej. Uczestniczył także w Kongresie Mniejszości Narodowych, zwołanym przez Ligę Narodów do Genewy. Wyróżniał się jako doskonały mówca i patriota. Ostatnią jego rolę – jako oficjalnego przedstawiciela społeczeństwa polskiego na Litwie – był udział w pogrzebie marszałka Józefa Piłsudskiego w maju 1935 r.

Po wybuchu II wojny światowej, w kwietniu 1941 r. Wiktor Budzyński, aby uniknąć wywiezienia na Sybir, opuścił wraz z rodziną Eustachów i przeniósł się do letniskowego

osiedla Pożajście pod Kownem, gdzie zatrudniły go ss. Kazimierzanki w klasztorze jako ogrodnika. Po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w czerwcu 1941 r. i przejściu frontu przez Litwę, niemieckie władze okupacyjne skierowały go do administrowania kluczem majątków należących do Tyszkiewiczów (Waka, Landwarów, Zatrocze). Kierował nimi w latach 1941–1944. W maju 1944 r. złożył dymisję i przeniósł się z żoną do Wilna. Po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną w lipcu 1944 r., w oczekiwaniu na repatriację do Polski, zajmował się naprawą i sprzedażą lamp naftowych, co prawdopodobnie stało się przyczyną aresztowania go za nielegalny handel. Po kilkutygodniowym pobycie w więzieniu, po rozprawie sądowej został zwolniony.

Po zwolnieniu z więzienia, w maju 1945 r. otrzymał papiery ewakuacyjne i wyjechał do Polski. Zatrzymał się na rok w Białymstoku, korzystając z pomocy ks. arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego. Od 1946 r. administrował majątkiem rolnym Puczniew-Mianów pod Konstantynowem, którymi kierował do chwili ich przejęcia przez PGR. W 1952 r. zamieszkał na stałe wraz z żoną w Puszczykówku pod Poznaniem. W latach 1953–1955 pracował jako zaopatrzeniowiec w kierowanym przez prof. Józefa Kostrzewskiego Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. W 1956 r. otrzymał propozycję zorganizowania w Poznaniu Biura Studiów i Projektów Wodno-Melioracyjnych w Poznaniu i kierował nim do czasu przejścia na emeryturę w 1958 r.

Był także aktywny społecznie. Zjazd wychowanków gimnazjów polskich i działaczy oświatowych na Litwie Kowieńskiej, który odbył się w Elblągu w 1958 r., zobowiązał Wiktora Budzyńskiego do zgromadzenia materiałów i napisania wspomnień o społeczności polskiej zamieszkującej Litwę. Zajęciu temu poświęcił ostatnie lata swojego życia.

Aktywne uczestniczenie w życiu społecznym przyniosło Wiktorowi Budzyńskiemu znajomość problemu polsko-litewskiego, a bezpośrednie i głębokie zaangażowanie w działalność oświatową i kulturalną pozwoliło stworzyć pracę obfitującą w szczegóły, a zarazem dającą pogląd bardziej wszechstronny na ówczesną rzeczywistość litewską. Nad opracowaniem wspomnień pracował prawie do końca życia. Maszynopisy opracowania pt. *Ze wspomnień dwudziestolecia 1919–1939 w Republice Litewskiej* ukończonego ostatecznie w 1974 r., przekazał Bibliotece „Ossolineum” we Wrocławiu, Bibliotece Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego. Praca nie była, poza niewielkimi fragmentami publikowana (Piotr Łossowski: *Po tej i tamtej stronie Niemna, Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury 1918–1934*).

Żonaty od 1917 r. z Marią Łuniewską. Małżeństwo doczekało się dwójki dzieci – córki Anny i syna Andrzeja.

Wiktor Budzyński zmarł 15 lutego 1976 r. w Puszczykówku. Został pochowany 18 lutego tegoż roku na cmentarzu należącym do parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Puszczykowie.

W posiadanie spuścizny Wiktora Budzyńskiego PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu weszło na podstawie umowy depozytowej, zawartej bezpośrednio z autorem w styczniu 1961 r. (ks. nab. „A” 20). Były to wówczas jeszcze fragmentaryczne materiały pamiątkarskie, które w 1963 r. zostały wycofane przez autora i zastąpione w 1974 r. kompletnymi już częściami *Wspomnień*. W grudniu 1974 r. PAN Archiwum w Warszawie oficjalnie zakupiło zdeponowane wcześniej w poznańskim Oddziale materiały (ks. nab. „B” 32).

Oprócz *Wspomnień*, w skład spuścizny weszła praca autora spuścizny pt. *Z materiałów do historii polskiej społeczności na Litwie* (cz. I i II), ujęta również w formie osobistych wspomnień, a zawierająca materiały nie mieszczące się tematycznie i objętościowo we *Wspomnieniach*. Materiały zostały zakupione od Wiktora Budzyńskiego w listopadzie 1975 r. (ks. nab. „B” 39). Maszynopisy zarówno *Wspomnień*, jak i *Materiałów* wzbogacone są fotografiami ilustrującymi tekst w porządku nadanym przez autora.

W ocenie prof. Piotra Łossowskiego wspomnienia Wiktora Budzyńskiego, pomimo że zawierają pewne nieścisłości historyczne, przemilczenia, zbyt może często oparte są na materiałach z prasy polskiej wchodzącej na Litwie („Dzień Kowieński”, „Chata Rodzinna”), są dokładnym zapisem działalności autora, na szerszym tle życia polonii litewskiej, a tym samym ciekawym dokumentem historycznym.

Także objętościowo niewielka praca pt. *Ze wspomnień litewskich* autorstwa mec. Adolfa Grajewskiego działacza politycznego na Litwie i przyjaciela Wiktora Budzyńskiego, również zawiera materiały pamiątkarskie, dotyczące działalności mniejszości polskiej na Litwie w latach 1919–1940. Praca ta, przekazana w depozyt do poznańskiego Oddziału Archiwum PAN przez Adolfa Grajewskiego w 1963 r., stanowi tematyczną całość ze *Wspomnieniami* Wiktora Budzyńskiego, dlatego też została włączona do jego spuścizny.

Prace porządkowe nad materiałami Wiktora Budzyńskiego przeprowadziła w lutym 1991 r. PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu Marta Zbierska. Wstęp do inwentarza został uzupełniony i przeredagowany przez Józefa Malinowskiego i Jarosława Matysiaka w lipcu 2021 r. Materiały zostały ułożone w kolejności chronologicznej ich powstawania. Inwentarz zawiera 5 jednostek opatrzonych 4 aneksami zawierającymi fotografie. Wspomnienia Adolfa Grajewskiego zostały dołączone jako ostatnia jednostka. Całość spuścizny wynosi 0, 11 mb.

Bibliografia

1. Kępka T., *Przewrót w Kownie*, „Historia i Życie”, 1989 nr 9, str. 1–2, dodatek do „Życia Warszawy”.
2. Korewa Bohdan, *Budzyński Wiktor* [w:], *Ziemiańscy XX wieku. Słownik biograficzny*, cz. 2, pod red. J. Leskiewiczowej, Warszawa 1994, s. 11–13.
3. Łossowski P., *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918–1934)*, Wrocław 1972.
4. Tegoż, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985.
5. Wróblewski J., *Wiktor Budzyński – trybun mniejszości polskiej na Litwie*, „Tygodnik Polski” nr 26 /1989 r., s. 12.

INWENTARZ

I. Prace

1. *Ze wspomnień dwudziestolecia w Republice Litewskiej 1919–1939, cz. I*
1974, masz., l., k. 1–248, fot. 10, zob. aneks 1
2. *Ze wspomnień dwudziestolecia w Republice Litewskiej 1919–1939, cz. II*
1974, masz., l., k. 249–514, fot. 13, zob. aneks 2

3. *Z materiałów do historii polskiej społeczności na Litwie, cz. I*
1975, masz., 1., k. 1–253, fot. 1, zob. aneks 3
4. *Z materiałów do historii polskiej społeczności na Litwie, cz. II*
1975, masz., 1., k. 254–423, fot. 13, zob. aneks 4

II. Materiały obce

5. Adolf Grajewski, *Ze wspomnień litewskich*
1963, masz., 1., k. 1–57

ANEKS 1

J. 1. Fotografie:

1. Ksiądz Bronisław Laus (1871–1941), profesor Seminarium Żmudzkiego przed I wojną światową
2. Cyprian Janczewski (1805–1853), pradziadek Kazimierza Janczewskiego, patriota, postać uwieczniona w III części *Dziadów* A. Mickiewicza
3. Kazimierz Janczewski (1878–1959), współzałożyciel i prezes Centralnego Polskiego Komitetu Wyborczego w Kownie po powstaniu Republiki Litewskiej, prawnik
4. Kazimierz Janczewski w gronie członków Centralnego Polskiego Komitetu Wyborczego w Kownie
5. Eugeniusz Romer (1871–1943), pionier spółdzielczości na Litwie w otoczeniu członków Rady Polskiego Banku w Kownie
6. Joachim Gallera, prezes Towarzystwa Rolniczego w Suwałkach, prezes Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa w otoczeniu domowników i delegata USA – Mac Lean'a
7. Bolesław Lutyk, inżynier, poseł na Sejm Litewski 1923–1926
8. Akcja „Dompolu”
9. Grupa dzieci Ochronki Polskiego Rzymsko-Katolickiego Towarzystwa Dobroczynnego
10. Dom Ochronki Polskiego Rzymsko-Katolickiego Towarzystwa Dobroczynnego

ANEKS 2

J. 2. Fotografie:

1. Pierwszy Kongres Mniejszości Narodowych w Genewie
2. Sesja Sądu Wojennego w Kownie w sprawie POW
3. Zjazd Polskiej Mniejszości w Cieszynie
4. Zjazd Polskiej Mniejszości w Rydze
5. Posesja Towarzystwa „Oświata” w Poniewieżu nabyta pod Polskie Gimnazjum
6. Początki robót przy budowie gmachu Gimnazjum
7. Gmach w trakcie budowy
8. Front Polskiego Gimnazjum w Poniewieżu
9. Światowy Zjazd Polaków w hołdzie u Prymasa Hłonda
10. Dom przy ul. Orzeszkowej 12 po zdemolowaniu
11. Gimnazjum Polskie w Kownie z wybitymi oknami
12. Siedziba biblioteki i czytelnicy w Kownie na Szańcach
13. Nagrobek E. Plater-Zyberka na cmentarzu gliwickim

ANEKS 3

J. 3. Fotografie:

1. Władysław Wielohorski, dyrektor i profesor Wyższej Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie w latach 1930–1939

ANEKS 4

J. 4. Fotografie:

1. Joachim Gallera
2. Objazd majątków Suwalszczyzny przez delegata USA do oszacowania strat wywołanych przez I wojnę światową
3. Odjazd delegata USA do oszacowania strat w majątkach Suwalszczyzny
4. Uroczyste poświęcenie sklepu Polskiego Koła Gospodyń Wiejskich w Kownie przy ul. Kiejstuta
5. Ogródek Polskiego Koła Gospodyń Wiejskich w Kownie
6. Rada i Zarząd Banku Polskiego w Kownie
7. Gmach Centrali Polskich Towarzystw Drobного Kredytu
8. Akcja „Dompolu”
9. Front z szyldem nad wejściem Polskiego Towarzystwa Drobного Kredytu w Kiejdanach
10. Zarząd Kiejdańskiego Polskiego Towarzystwa Drobного Kredytu
11. Zarząd Janowskiego Polskiego Towarzystwa Drobного Kredytu
12. Bańkowski z Mikuliszek, pierwszy prezes Janowskiego Towarzystwa Drobного Kredytu
13. Zarząd Polskiego Towarzystwa Drobного Kredytu w Jezioranach